

APROXIMACIO A L'OBRA CIENTIFICA DEL DR. JOAN CAROL MONTFORT (Manresa 1889 - Barcelona 1986)

Josep M. Ustrell i Torrent
F. Javier Sanz i Serrulla

1.- NOTA BIOGRAFICA

Una vida quasi centenària li permetrà viure una època de canvis professionals, no tant accentuats com el que visqué el seu pare, però si més no d'igual o superior importància, ja que els canvis ens portaran de l'Odontologia a l'Estomatologia.

Joan Carol i Montfort neix a Manresa el dia 14 de gener de 1889. Era fill de Pere Carol i Martí de Sabadell, eminent Odontòleg i de Rosa Montfort Pasqüets, natural de Castellgalí (St. Vicenç de Castellet). Els seus pares havien tingut un altre fill, Ramon, que morí a l'edat de 5 anys.

Dels seus primers anys sabem que el 1894 es trasllada a Barcelona, on estudia el Batxillerat en els Pares Escolapis de Sant Antoni. Format en un ambient de treball i investigació, orienta la seva vida professional en el mateix camí que el seu pare, posteriorment seguirà, a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, els tres primers cursos de Medicina que aleshores es necessitava per estudiar Odontologia, especialitat que obté, a Madrid l'any 1908, amb la qualificació d'excel·lent.

Tres anys després acaba la llicenciatura en Medicina i Cirurgia a Barcelona i el juny de 1913 llegeix la Tesi Doctoral *Los modernos procedimientos terapéuticos en las fracturas de maxilar*, que va merèixer altre cop un excel·lent. Anys més tard, el 1953, obté el títol d'Estomatòleg a Madrid.

Durant els anys que estudià a Madrid va ser un dels millors deixebles del Dr. Florestán Aguilar que li oferí, en acabar, una plaça de professor, oferiment que considerà molt atractiu ja que als 20 anys se li obria una via per a la investigació, però la va refusar per a continuar la tasca del seu pare a Barcelona, cosa que considerava una obligació com a fill únic que era. Posteriorment també tres dels vuit fills que tingué, seguiran els seus passos, segons ell, perquè es van compenetrar en l'afecte vers la professió.

2.- DESENVOLUPAMENT PROFESSIONAL

L'exercici professional l'inicia al barri del Clot obrint una Clínica Dental al carrer Sant Martí de Provençs. Pere i Joan Carol van tenir sempre un gran interès per l'assistència pública. En els Congressos d'Odontologia de Palma de Mallorca (1905), València (1907) i Sevilla (1909), a través de les comissions d'Higiene i Profilaxi, s'havia demanat la Inspecció odontològica escolar. En el Congrés de Madrid del 1911, Pere Carol Martí torna a insistir en el tema i a l'any següent ho fa en nom del "Círculo Odontológico de Cataluña". Finalment, el 1913, el Govern dicta una llei en la que inclou l'Odontologia en la Inspecció mèdica escolar. El seu Reglament s'aprovà dos anys després, encarregant als Odontòlegs Inspectors l'examen de l'estat bucal dels nens, la prevenció i el tractament precoç de les malalties orals, i la difusió i propaganda de la profilaxi. Aquí ja es va demostrar l'interès per ambdues parts, malgrat tot la Inspecció no arribà a funcionar, al menys en la perspectiva que s'esperava.

Un fet important va tenir lloc l'any 1913, amb l'assistència odontològica a nivell hospitalari. Aquí hem de destacar a Joan Carol Montfort, que obté la plaça de Metge Odontòleg de l'Hospital Clínic, que ocupà des de 1913 a 1915. També el 1913 obté el càrrec de Metge de número i Cap del primer Servei d'Estomatologia de Barcelona, en l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Els antecedents d'aquest tipus d'assistència odontològica, plenament constituïda, ens remunten a 1871, data en la qual el Metge Simó Bruguera Martí ja dirigia un Servei d'Odontologia en la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona. El 1904 era responsable d'aquest càrrec Salvador Calpe, i en el mateix any Josep Cirach dirigia un Servei igual en dos centres, l'Hospital del "Niño Dios" i el "Asilo Naval Español". La característica d'aquests centres sanitaris és que van ser creats per al personal facultatiu i per als interns d'ambdues institucions, és per això que hem de considerar pioner a l'Hospital de Sant Pau, ja que obrí el Servei d'Odontologia amb la voluntat de servir al públic en general.

Seguint el seu esperit innovador, l'any 1914 ofereix els seus serveis als seus companys, en haver instal·lat un aparell de raigs x.

A més de la tasca assistencial Carol també va impartir docència. L'any 1916 presentà una ponència al Claustre de la Universitat *Proyecto de reglamento de los estudios de Estomatología*, que va ser publicat per la revista "La Odontología". Anys més tard es van impartir cursos d'Estomatologia, van ser els anys 1933, 34, 35 i 43.

Molt aviat va destacar Carol en d'altres aspectes professionals, l'any 1914 obté, per concurs de mèrits, la plaça de Sots-inspector d'Odontologia de la província de Barcelona. Des de 1911 a 1913 és Secretari de la Federació

Odontològica Espanyola (F.O.E.). L'any 1914 participa, com a Secretari, en el VII Congrés Odontològic Espanyol i obté les primeres distincions, la Presidència d'Honor de la Secció I: Anatomia i Histologia, del VI Congrés Dental Internacional de Londres, i el 1922 la Medalla d'Or del VII Congrés Italià d'Odonto-Estomatologia de Roma.

L'any 1924 és nomenat President del "Círculo Odontológico de Cataluña" (C.O.C.) i l'any següent de la "Federación Odontológica Española", càrrecs que ocuparà fins el 1927, any en que serà President del X Congrés Odontològic Espanyol i és nomenat Soci de Mèrit del C.O.C.

El 1930, després de la constitució, no sense dificultats, dels Col·legis, és nomenat President del Col·legi Oficial d'Odontòlegs de la 2ª regió. D'altra banda, l'any 1931 en el Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, ostenta la Presidència de la Comissió científica, en l'especialitat d'Estomatologia. El mateix any tindrà també la Presidència d'Honor en dos congressos, la del XI Congrés Odontològic Espanyol de València i el de la Secció III "Pathologie et Therapeutique" del Congrés Internacional de París.

Un altre aspecte a tenir en compte és la relació amb el Govern, en concret amb el Departament de Sanitat de la Generalitat de Catalunya. El 1933, per Decret del 31 de maig, es va obrir una Secció per a la informació de la lluita especialitzada. El Dr. Joan Carol com a President i el Dr. Josep Pericot com a Secretari, i en nom de l'Associació d'Odontòlegs de Llengua Catalana, van enviar un document en el que demanaven la inclusió de la lluita contra la càries dental, entre les malalties especialitzades. En el document s'explicava el perquè es pretenia aquesta inclusió i es feia referència a tot el relatiu a aquest camp, relacionant-lo amb el que feia a d'altres països.

Un any després, per Decret del 14 d'abril, el Govern Espanyol creà el Consell General de Sanitat, del qual formava part un membre del Consell General de Col·legis d'Odontòlegs, i per Ordre del 22 d'abril, es posà en pràctica l'agregació d'aquest membre, que corresponia al President del Col·legi Oficial d'Odontòlegs de Madrid, encara que aquest Decret ja no influiria a Catalunya per la constitució de l'Autonomia. El 21 d'agost del mateix any, el D.O.G. publicava el Decret pel qual es creava la Comissió Superior de Sanitat de Catalunya. Aquesta Comissió era en realitat una Junta consultiva que presidia el Conseller de Sanitat. Com a Vocals estaven els representants o Presidents de tots els organismes sanitaris oficials de Catalunya, entre ells, el President del Col·legi Oficial d'Odontòlegs.

També el 1935, a nivell de l'Estat Espanyol, es creaven els Odontòlegs d'Assistència Pública, en ser aprovat el seu Reglament pel Ministeri de Treball. A tots els nivells s'havia aconseguit un nou pas en el compliment de les aspiracions en la lluita per a la prevenció.

En aquests moments el Dr. Carol es nomenat Soci d'Honor del Col·legi Oficial l'any 1932, en deixar de ser-ne el President, i és President de la Comissió de Cultura i Higiene i President d'Honor del XII Congrés Odontològic Espanyol de La Coruña, l'any 1933. Aquí comença una nova faceta, amb la revista "Arxius d'Odontologia", òrgan oficial del Col·legi, que es publicarà fins el 1936 sota la seva direcció.

Un any abans havia estat nomenat Membre d'Honor del II Congrés Internacional d'Estomatologia de Bolonya i en el mateix 1936, Soci corresponsal de la Societat Estomatològica de Cuba.

Passada la guerra civil espanyola, l'any 1943, entra com a membre Corresponsal a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, essent el primer representant estomatòleg d'aquesta institució. Cinc anys després és Soci d'Honor de la Societat Estomatològica Portuguesa. L'any 1950 és un altre moment important, ja que serà el representant espanyol a la Federació Dental Internacional (F.D.I.), data en que Espanya fa el seu reingrés. Dos anys més tard és també el representant espanyol al XI Congrés Dental Internacional de Londres i és Invitat d'Honor al Congrés Dental de Múnic, com ho serà l'any següent al d'Àfrica.

Torna a ser una data important el 1955. Serà el President del Comitè Científic del Congrés Hispàno-americà de Sevilla, Redactor del "International Dental Journal" i, definitivament, Acadèmic Numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Dos anys després representa de nou a Espanya en el XII Congrés Dental Internacional de Roma, el 1958 rep la Medalla d'Or del Col·legi Oficial d'Odontòlegs i Estomatòlegs de la segona regió i l'any següent és Membre de la Comissió científica de la F.D.I., Invitat d'Honor en el Congrés Dental de Suïssa, Membre d'Honor de la Federació Dental Francesa i Membre d'Honor de la F.D.I., en la reunió celebrada a Filadèlfia.

En els anys seixanta rebrà encara varies distincions. L'any 1961 serà President de la Secció d'Otorrinolaringologia i Estomatologia, en el 75 aniversari de la fundació de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, Membre d'Honor de la "Sociedad Española de Estomatologia" i "Chevalier de la Legion d'Honneur". L'any 1962 la "Encomienda de la Orden Civil de Sanidad", el 1963 Membre d'Honor de la "British Association of Oral Surgeons", el 1964 Membre d'Honor de la "Sociedad Española de Estomatologia" i finalment, l'any 1976, el Col·legi li ofereix el títol de Col·legiat d'Honor.

3.- L'OBRA CIENTIFICA

3.1.- Treballs sobre Història de l'Odontologia

Els inicis en el camp de la història de la professió, són en finalitzar la carrera de Medicina amb un treball, per a la Càtedra d'Higiene, que va ser publicat a la revista "Gaceta Médica Catalana" l'any 1913 amb el títol *Casas de socorro de Barcelona. Su historia. Estado actual. Modificaciones de que son susceptibles*. Veiem que fa alguna incursió en el camp de l'Antropologia amb *La evolución filogenética de los dientes*, que presentà l'any 1931 en el VIII Congrés Dental Internacional de París, i en el de la Sociologia amb *Evolución científica y social de la Estomatología*, en el discurs inaugural del Curs Acadèmic 1955-56 del Cos facultatiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Concretament en la història de l'especialitat té dos temes publicats, un en el "Boletín de Información" del Col·legi de Catalunya de l'any 1958 i que es va llegir en la sessió inaugural del Curs Acadèmic, *Del empirismo medieval a la especialidad médica*, l'altre publicat a "Anales de Medicina" (secció Cirurgia) el 1962, *Un siglo de Odontología barcelonesa. (Apuntes para la historia de la Odontología en Barcelona)*.

El primer té un títol prou suggestiu sobre el tema que tracta i en el segon fa un repàs de les diferents estaments titulacions de la nostra professió i fa un estudi de les Societats odontològiques de Barcelona, acabant l'any 1930.

Finalment, va fer dos semblances biogràfiques, publicades a la revista "Arxius d'Odontologia" l'any 1934, una dedicada a *Santiago Ramón y Cajal*, l'altre *En memoria del Dr. Florestán Aguilar*, degut a la seva mort i amb tot el respecte i admiració que podia tenir un alumne vers el seu professor.

3.2.- Estudis docents

Tot just acabada la llicenciatura d'Odontologia, ja se li despertà l'interès per l'assistència pública, fet que materialitzà en el Servei de l'Hospital de Sant Pau l'any 1913. Tres anys després va presentar una ponència al Claustre de la Universitat, *Proyecto de reglamento de los estudios de Estomatología*, que va ser publicat a la revista "La Odontología".

Anys més tard, en el Servei de l'hospital impartí *Cursos d'estomatología*, concretament els anys 1933, 34, 35 i 43.

L'any 1935 i en el marc tarragoní de la 2a Assemblea de l'Associació d'Odontòlegs de Llengua Catalana, va donar una comunicació sobre *Organització de la profilaxi buco-dentària a Catalunya*.

3.3.- Treballs sobre Estomatologia General

Tot just als dos anys d'acabar la llicenciatura, la revista "La Odontología", li publicà un treball sobre *Tratamiento de los dientes temporales*. L'any 1953, a la "Revista Española de Estomatología" publica uns *Sinopsis de actualidad*

estomatològica.

Veiem també que dóna una conferència a la Germandat de Sant Cosme i Sant Damià, sobre *El equilibrio biológico del medio bucal*, i presentà dues comunicacions, una en el Congrés Odontològic de Barcelona del 1927 sobre *Las propiedades reaccionales de los tejidos dentarios y sus aplicaciones terapéuticas* i una altre al Congrés Mèdic de Palma de Mallorca de 1932, amb el títol *La boca en los tuberculosos*. Anys després, en el Congrés Odontològic de Barcelona del 1947, presentà una ponència que anava en el sentit de la penúltima anunciada i que tractava sobre *Las reacciones vitales de los tejidos dentarios en relación con la profilaxis y terapéutica de la caries dentaria*.

3.4.-Treballs d'Anatomia, Histologia i Fisiologia Dental

Sobre aquests temes hem localitzat tretze referències i hauríem de destacar en primer lloc la col·laboració en el "Tratado de Odontología" de Ramon Pons i Homs publicat a Madrid l'any 1914 en 2a i el 1923 en 3a edició. El capítol es titula *Histologia dental y odontogénesis*. En segon lloc hem de fer esment de les lliçons impartides, a Madrid l'any 1917 *Histo-fisiología del sub-aparato dentario*, i a Lisboa el 1948 *Utilidad de los tejidos dentarios*.

Va fer també varies publicacions repartides a les revistes, "La Odontología" de Madrid, "Revista de Odontología" de Saragossa i a d'altres d'estrangeres com "The Dental Cosmos", "Annali di Odontologia" i "La Semaine Dentaire". Els temes estudiats són: *Contribución al estudio de la inervación pulpar* (1912), *Inervación dentaria* (1914), *Las células nerviosas de la pulpa dentaria* (1920), *Origen de las células nerviosas de la pulpa dentaria* (1921) i *Investigaciones sobre la inervación dentaria* (1923). També presentà una ponència al I Simposi Internacional d'Endodòncia fet al Col·legi de Catalunya l'any 1958 *Conocimientos de histofisiología dental relacionados con la endodoncia*.

Altres temes els presentà en diferents revistes com "Odontología Clínica" de Madrid, "Revista Española de Estomatología" de Barcelona i "L'Odontologie" de París, amb els títols *Las cavidades plasmáticas o células dentinales* (1931), *Systeme cavito-tubulaire des dents* (1950) i *Estudios recientes en odontogénesis* (1953), tema aquest, que també presentà en el Congrés Dental Internacional de Londres el 1952.

3.5.- Treballs sobre Radiologia

Sobre radiologia hi ha recopilats deu temes. En primer lloc hem de destacar el Curs d'*Exploración radiológica de los dientes y maxilares* i la conferència *Radiodoncia* en el Col·legi català, l'any 1930, data de la seva legalització.

En diferents Assemblees i Congressos presentà *La radiografía en la práctica odontológica*, Barcelona 1917, *La radiografía estereoscopia en Estomatología*, Barcelona 1927, *Exposición de radiografías*, Palma de Mallorca 1932, *El registre radiogràfic del perfil facial en Pròtesi o Ortodòncia*, Palma de Mallorca 1932 i *La electro-radiografía odontológica*, La Corunya 1933.

En quant als articles, els publica en dues revistes, la "Revista Estomatològica" de Cuba i per primera vegada apareix en els "Arxius d'Odontologia" òrgan oficial colegial. Els temes són *Registro radiográfico del perfil facial óseo-cutáneo* (1934) i *Radionecrosis del maxilar inferior* (1935).

3.6.- Treballs sobre Patologia Dentaria

Sobre patologia dentària donà una conferència en el "Círculo Odontológico de Catalunya", *Mortificación pulpar sin caries*, i una ponència a l'Assemblea d'Odontòlegs de Llengua Catalana a Palma de Mallorca el 1932, *Noves orientacions sobre patologia i profilaxi de la caries dental*.

Altres temes són publicats a les revistes "La Odontología" i "Revista Dental" de Madrid, "Revista Odontológica" de Buenos Aires i "Revue Française d'Odonto-Stomatologie" de París, amb els títols *Mecanismo íntimo de la reabsorción radiculo-alveolar* (1912), *Quistes radiculares*, *Estudio anatómico-clínico* (1916) i *Reaction dentino pulpaire* (1960). També en aquest cas va fer una col·laboració en el "Tratado de Estomatología" de Gallard y Nogué, amb el títol *La artroalveolitis crónica protopática*.

3.7.- Treballs sobre Patologia Tumoral

Potser aquest és l'apartat més extens, amb 21 títols. Només en conferències, lliçons i comunicacions hi trobem:

A Congressos, *Un cas d'Odontoma* a l'Assemblea d'Odontòlegs de Llengua Catalana, Palma 1932. *Eplulis* a les I Jornades Hispano-portugueses, Madrid 1948. *Tumors of dental origen* al XII Congrés Internacional, Roma 1957. *Histogénesis de los ameloblastomas* al I Congrés Portugués, Lisboa 1958.

Al Col·legi d'Odontòlegs i Estomatòlegs, *Neoplasias de los maxilares relacionados con el sistema dentario. Odontomas y paradontomas. Estudio anatómico-clínico* (1943), *Clínica y terapéutica de los ameloblastomas* (1946), *Resultados lejanos en el tratamiento de los tumores odontogénicos* (1957).

Conferències fora de Barcelona, *Estudio genético y anatómico-patológico de las neoplasias de los maxilares* Lisboa 1948, *Tumores de los maxilares* Madrid 1948.

A la Germandat de Sant Cosme i Sant Damià, *Displasias faciales* (1951).

A l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, *Orientación diagnóstica y terapéutica de las displasias maxilo-faciales* (1957).

I hauriem de destacar la *Unidad patogénica de las neoplasias propias de los maxilares*, Memòria d'ingrés a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, l'any 1955.

A més de tot això hi ha 7 articles publicats en 7 revistes diferents, *Neoplasias de boca poc freqüents. Epitelioma perlat. Odontoma*, "Arxius d'Odontologia" 1933. *Neoplasias de los maxilares relacionadas con el sistema dentario*, "Acta Médica Hispana" 1944. *Concepto clínico y anatómico patológico del eplulis*, "Anales de Medicina y Cirugía de la Real Academia Nacional de Medicina" 1947.

Significación e histogénesis de los odontomas, "Revista Española de Estomatología" 1957. *Pathogenie et histogenese des adamantinomes*, "Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie" 1960.

3.8.- Treballs sobre Cirurgia Oral i Maxil.lofacial

També en Cirurgia Oral i Maxil.lofacial va destacar el Dr. Carol i la prova està en els seus treballs, que comencen per la Tesi Doctoral de l'any 1913 *Los modernos procederes terapéuticos en las fracturas de maxilar*.

Les primeres conferències les va fer al "Instituto Médico-Farmacéutico" *Casística de fracturas de maxilar* i al "Círculo Odontológico de Catalunya" *Los métodos protésicos en las fracturas de maxilar i Aplicaciones de la diatermia i electro-cirugía en la clínica estomatológica* (1934). A l'Acadèmia Odontològica de Catalunya *Electrocirurgia de la boca amb demostracions sobre el pacient* (1934) i al Col·legi de Catalunya *Fracturas de maxilar. Perfeccionamiento de la ligadura continua* (1953). Donà també una lliçó a la Societat odontològica portuguesa l'any 1948 *Fracturas de maxilar*.

Presentà a Congressos *Orientación estomatológica en la cirugía de los maxilares*, Congreso Médico, Barcelona 1931. *Nou trepant circular per a intervencions* a l'Assemblea d'Odontòlegs de Llengua Catalana a Palma de Mallorca el 1932 i *Apicectomies, neurolisi i tractaments conservadors de la polpa* a Tarragona el 1935. *Aplicacion de la ligature continue aux fractures du maxillaire (technique de l'auteur)* al XIII Congrès Odontològic de París el 1953.

Hi ha tant sols una publicació en la revista "Anales Españoles de Odontología" *Perfeccionamiento de la ligadura dentaria en el tratamiento de las fracturas de maxilar* (1942).

I finalment una pel·lícula, amb text espanyol/anglès, sobre *Fracturas de maxilar* presentada al XI Congrès Dental Internacional de Londres de 1952 i a Johannesburg el 1953.

4.- CONCLUSIO

A part d'aquesta classificació en aquests temes, n'hauríem pogut fer d'altres com Odontopediatria, Ortodòncia o Pròtesi, es a dir, que el ventall és molt extens i per això el podem qualificar com un Estomatòleg molt complet, bolcat en la seva professió i que potser va tenir la seva correspondència en diferents fets: ser Acadèmic Numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, President del Col·legi Oficial d'Odontòlegs i Estomatòlegs de Catalunya i tenir el reconeixement del col·lectiu professional de tot el territori espanyol.

El seu tarannà era de persona bona i sàvia, saviesa que no li venia tant sols de l'experiència dels anys, sinó com a fruit de la investigació científica. Una conversa amb ell era especial i diferent, perquè era una persona correcta,

intelligent i educada, amb la ment objectiva i serena, cosa que demostrà en els últims moments de la seva vida.

5.- BIBLIOGRAFIA

1. Carceller Blay, C. La política sanitària de la Generalitat i de la Casa de Maternitat de Barcelona. *Ann Med (Bcn)*. 1978; (5): 729
- 2.- Carol Martí, P. Inspecció dental escolar. Beneficis que aporta. "La Odontologia". Madrid. 1917,(4):219-23
- 3.- Carol Monfort, J. Un siglo de odontología barcelonesa. "Annals de Medicina". Barcelona. 1962,(3):532-543
- 4.- Corominas Pedemonte, F. Discurso de contestación a la recepción del Dr. Juan Carol Montfort, en la Real Academia de Medicina de Barcelona. Barcelona. 1955, 84 pp.
- 5.- Elías de Molins, A. Diccionario biográfico y bibliográfico de los escritores y artistas catalanes del siglo XIX. Barcelona. 1889,I,329-30
6. Rahola Sastre, J. Los llamados Dentistas y Cirujano-Dentistas del último tercio del siglo XIX y del primero del XX, en Barcelona. Apuntes para la historia de la Odontología local I. *Bol C.O.E.C.* 1964; 38: 6-22
7. Rahola Sastre, J. Los llamados Dentistas y Cirujano-Dentistas del último tercio del siglo XIX y del primero del XX, en Barcelona. Apuntes para la historia de la Odontología local II. *Bol C.O.E.C.* 1964; 39: 4-14
8. Rahola Sastre, J. Los llamados Dentistas y Cirujano-Dentistas del último tercio del siglo XIX y del primero del XX, en Barcelona. Apuntes para la historia de la Odontología local III. *Bol C.O.E.C.* 1964; 41: 9-22
9. Rahola Sastre, J. Los llamados Dentistas y Cirujano-Dentistas del último tercio del siglo XIX y del primero del XX, en Barcelona. *Bol C.O.E.C.* 1974; 150: 31-38
- 10.- Ustrell Torrent, J.M. Associacions odontològiques catalanes. (De Pinici al 1936). "Gimbernat". Barcelona. 1985; IV: 367-77
- 11.- Ustrell Torrent, J.M. Evolución de la Profesión dental en Cataluña. (1760-1936). Tesis doctoral. Barcelona. 1986
12. Ustrell Torrent, J.M. Antecedents de l'odontologia preventiva (1900-1936) I. *Boletín de C.O.E.C.* Barcelona. 1986; 15:9-10
- 13.- Ustrell Torrent, J.M. Antecedents de l'odontologia preventiva (1900-1936) II. *Boletín del C.O.E.C.* Barcelona. 1987; 16:2
- 14.- Ustrell Torrent, J.M. Odontologia preventiva y social. "Gimbernat". 1987; VII: 307-14
15. Ustrell Torrent, J.M. Orígens del Col·legi Oficial d'Odontòlegs i Estomatòlegs de Catalunya. Barcelona. C.O.E.C. 1988
- 16.- "Arxius d'Odontologia". Barcelona. C.O.E.C. 1933,I,(4):44,149; 1934,II,(6):6-71; 1935,III,(16):166

- 17.-"Gaceta de Madrid". 25-09-1913; 20-04-1934; 09-05-1934; 19-06-1935
- 18.- "La Odontología". Madrid. 1905,XIV(8):403
- 19.-"Projecte de reorganització i ampliació dels serveis odontològics municipals de Barcelona. Elaborat per la comissió designada per l'actual cos de dentistes municipals". Barcelona. Elzeviriana. (s/d):16
- 20.-"Reglament provisional pel règim del Dispensari Odontològic de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau". 1916